

*Марія Василівна МОКЛИЦЯ,
доктор філологічних наук,
професор кафедри теорії літератури
та зарубіжної літератури
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)
<http://orcid.org/0000-0001-7984-4377>
moklytsja@gmail.com*

ЛЕСЯ УКРАЇНКА В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Мета роботи: по-новому оцінити фактичний матеріал, відображений у листуванні й публіцистиці Лесі Українки, пов'язаний із її політичною діяльністю, показати, що в політиці письменниця була прозірливим ученим-інтелектуалом, горизонт розуміння якого значно перевищував горизонти сучасників. **Методологія дослідження** базується на культурно-історичному підході до вивчення класичної спадщини, із врахуванням напрацювань текстології та біографічного методу. **Наукова новизна.** У статті йдеться про недостатнє й упереджене вивчення фактів біографії Лесі Українки. Уперше порушується проблема агональної природи літературно-критичного й публіцистичного доробку письменниці. Стверджується, що критика, публіцистика й листування Лесі Українки є розвитком дискурсу філософських диспутів, започаткованих в античності. Її пристрасна полеміка стосується питань моралі й етики, на глибшому рівні — призначення людини, проблем її суб'єктивізації і сепарації від загалу. Леся Українка полемізує із сучасниками про свободу, права й обов'язки кожної людини. **Висновки.** Політична діяльність Лесі Українки докладно відображена в її публіцистиці й осяжному листуванні, які окреслюють конкретну, практичну, багатогранну участь письменниці в політичному житті України. Це багатий матеріал для історичного, політологічного, соціологічного дослідження, який не потрапив у поле зору фахових дослідників через ідеологічні упередження. Політична боротьба Лесі Українки не відповідала найбільш поширеним політологічним концепціям і досі не вписується в них. Переконання про те, що партійна етика має базуватися на загальнолюдській, а застосування терористичних методів не можна виправдати жодною революційною метою, ставили Лесю Українку в опозицію до сучасних їй соціал-демократів. Її політичні переконання були різким дисонансом і до соціалістичної ідеології, яка запанувала в радянські часи. Це основна причина недооцінки політичної діяльності Лесі Українки.

Ключові слова: Леся Українка, біографія, політична діяльність, критика, публіцистика, агон.

Пропонована увазі читачів стаття є продовженням розмови, розпочатої авторкою в коментарях, примітках, передмові до сьомого тому («Літературно-критичні і публіцистичні статті») Повного академічного зібрання творів у 14 томах (Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2021). Робота над виданням стала безцінним досвідом і супроводжувалася численними відкриттями, насамперед кардинальною переоцінкою місця й ролі публіцистики в творчості письменниці. Переконана: публіцистика Лесі Українки, поряд із її листуванням, — яскраве свідчення того, що вона була глибоко інтегрована в політичні процеси свого часу, насамперед Галичини, оскільки півавстрійська частина України мала значно більше політичних свобод, ніж підросійська. Життя між Східною і Західною Україною, постійне зацікавлення політикою, аналітичний розум, рано вироблене критичне мислення вже в молодому віці зумовили активну громадянську позицію Лесі Українки і спроможність бути активісткою в політичному процесі.

Очільники партійного руху в Україні, зокрема Михайло Драгоманов, Михайло Павлик, Іван Франко, а з іншого боку кордону — Михайло Кривинюк, Микола Ковалевський та інші, активно залучали Лесю Українку до політичних справ. Поважний доробок у вигляді блискучої публіцистики, популярних брошур для народу, аналітичної «Оцінки нарисів програми української партії соціалістичної», численних справ, пов'язаних із друком, перевезенням через кордон, поширенням забороненої політичної літератури, збиранням коштів на видання партійних журналів і газет тощо, свідчить, що Леся Українка тривалий час перебувала в центрі політичної діяльності, як і багато інших українських письменників. Але цей аспект діяльності й творчості Лесі Українки було фактично знецінено: спочатку намаганнями радянських ідеологів, що творили образ соціалістки і мало не більшовички за поглядами, яка через хворобу змагалася переважно словом-зброєю (надто деталізувати її партійну діяльність було невігдно, а то й небезпечно). У нові часи багато радянських стереотипів було зруйновано, але політики в житті Лесі Українки цей процес майже не стосувався. Основна причина неуваги до політичної діяльності Лесі Українки насамперед гендерна: жінки того часу допускалися (заохочувалися) лише в жіночі рухи, а в «серйозну» чоловічу політику — із великими застереженнями й упередженнями. Тому й сучасні дослідники не надто переймаються цими питаннями. Наприклад, не знайдемо нічого про політичну діяльність Лесі Українки в докладній розвідці Ярослава Грицака «Нариси з історії України: формування української модерної нації» [1], чільними персонажами якої є письменники того часу.

Мета цієї статті — простежити участь Лесі Українки в політичному житті свого часу, показати потребу переоцінки її публіцистики, у якій найповніше відображені її політичні погляди, й епістолярію, який засвідчив її багатоаспектну політичну діяльність та непрості взаємини із сучасниками-політиками.

Можна стверджувати, що політикою Леся Українка зацікавилася під впливом Михайла Драгоманова. І справді — лівова частка листування Лесі Українки й Драгоманова присвячена політичній ситуації в Україні та справам, які започаткував Драгоманов. Але активна громадянська позиція властива всій великій родині Косачів-Драгоманових, а мати й батькові сестри могли слугувати прекрасним зразком того, що жінка, нарівні з чоловіком, здатна бути активісткою в політичній боротьбі. Попри важливу роль Олени Пчілки в жіночому русі кінця XIX — початку XX ст., усе ж треба віддати належне саме Лесі Українці. Вона, незважаючи на обмеження, продиктовані хворобою, відривала час і зусилля від улюблених «уліт», художніх творів, аби взяти участь у тих чи тих проектах суспільно-політичного значення, і дуже часто виявляла подиву гідне розуміння процесів свого часу, і не лише українських.

Уже в молодому віці Леся Українка виявляє глибоке розуміння політичних процесів. Скажімо, перебуваючи на лікуванні у Відні в 1891 р., вона активно реагує на політичну ситуацію, пов'язану з виборами до австрійського парламенту, обмінюється думками з братом Михайлом, з М. Павликом. Ось лише окремі фрагменти листа від 25 лютого до брата: «Тепер, звичайне, гаряча справа тут для всіх — се вибори, вибори і вибори. Де не поткнись, то все про їх почуєш. Ближче придивившись, то вся оця справа з „угодою“ etc. зовсім інакше мені стала перед очима, ніж стояла вдома. <...> З усіх трьох галицьких (рус[инських]) партій радикальна, мені здається, найпрогресівніша і найрозумніша; я думаю, що коли вона розумно поведе свої справи, то їй легко повернути до себе простий люд. <...> Погано, що на таку малу країну, як Галичина, зібралось аж чотири партії (тверді, народовці, угодовці і радикали), але тут єсть потіха та, що, значить, все-таки люде живуть і думають, а не сплять і скніють, як то у нас — чи поневолі, а чи то й по волі скрізь ведеться...» [6, т. 11, с. 118–121].

Кількома днями пізніше, 3 березня, в листі до М. Павлика:

«Я сама сьогодні цілий день в смутному і лихому настрою, а вже ж у нас на Україні до всякого лиха є час привикнути. Та стали мені розповідати, які надужиття робляться при сільських виборах, як ведеться агітація, то так якось гірко і бридко зробилося, що ледве тільки витримати можна. Але вже краще ваше галицьке життя з усіма його

пригодами лихими, ніж наше українське громадське життя, що то проходить собі „без пригоди, мов негода“...» [6, т. 11, с. 128].

Ще одна причина недооцінки політичного доробку Лесі Українки (є всі підстави таке припустити) полягає в тому, що вона не була скромною партійною діячкою, яка не покладаючи рук працювала на благо спільноти, допомагала втілювати ініціативи очільників. Навпаки, мала на все свою думку й вміла її висловлювати у формах надто драстичних. Кілька разів виступала з гострою критикою своїх однопартійців. У 1895 р. в газеті «Буковина» була надрукована її стаття «„Безпардонний“ патріотизм». Це гостра філіппіка проти народовців Галичини, які уклали сумнівну угоду з австрійською владою: в обмін на невеличкі права для українців Галичини обіцяли дотримуватися правил чемної поведінки щодо чинної влади. Леся Українка в іронічно-саркастичному тоні, суголосному стилі публіцистики Михайла Драгоманова, різко виступила проти будь-якого «угодовства», тобто політики боротьби за права громадян у дозволених владою межах. За лояльність політичних очільників вона розгледіла надто негативну тенденцію: підтримана владою партія узурпує право представляти всіх українців Галичини, стає нетерпимою до будь-якого інакомислення. Леся Українка дотепно висміює риторичку й патетику самозваних очільників. «За те „опортуністично-раціональна політика“ виложена так ясно, як заповіді: не кидайся з мотикою на сонце, не поривайся, а потихеньку та помаленьку нав'язуй зносини з правительством і сильнішими партіями (певна річ! а хто би там на слабші дивився! шкода тільки, що тяжко буває вгадати, котра найсильніша і чи довго такою буде); прийнявши таку спокійну і практичну політичну програму, ми собі можемо спокійно сидіти, де вже кому Бог дав, і співати: „Ой, куди вітер віє, туди я хилюся, а що люде говорять, то я не боюся“. Коли ж хто спитає, якої ми віри, то ми чей же не гірше цигана вмітимем відповісти. Прийнявши таку політику, патріоти „нового курсу“ поступають совісно і чесно, для того надіються, що історія не осудить їх лихим словом; ми йдемо ще далі в наших надіях і думаємо, що історія не буде згадувати ніяким словом наших славних патріотів, що самовільно — pardon! добровільно — взяли на себе тяжкий обов'язок кермувати долею цілого народу (радійте, російські українці, аж тепер настав час визволення вашого!)» [5, с. 394].

Невдовзі, у статті «Не так тії вороги, як добрії люде...» (1897), Леся Українка кинула виклик І. Франкові, метрові й соратнику. Якою би близькою не була вона з будь-яким партійцем, завжди керувалася загостреним почуттям справедливості. Між галицькими та східноукраїнськими партіями протягом 1890–1900-х рр. відбувалася активна взаємодія і плідна співпраця, адже в Галичині раніше почалися

процеси демократизації. В Австро-Угорщині функціонував парламент і виборча система, яка забезпечувала представництво всіх національних меншин імперії, легше було створити партії, заснувати журнал чи газету, було набагато менше заборон на видання літератури. У підросійській Україні для популяризації демократичних чи соціалістичних ідей потрібна була література, яку можна було надрукувати лише за кордоном. З другого боку, в Галичині було складно з фінансуванням будь-якої громадської праці. Отож кошти збиралися звідусюди, і найчастіше меценатами були українці не галицькі. Зокрема, до збирання коштів активно залучалася і Леся Українка (це добре засвідчує не тільки її широке листування з Драгомановим, Павликом і Франком, а й стаття «[Лист до товаришів]» (1895, Софія)). Її, на перший погляд, надто гостра реакція на критику Івана Франка, адресовану однопартійцям зі Східної України, — це прояв того ж почуття, що непомилково вело її в політичній діяльності, — справедливості. Франко був несправедливий, і не має значення, у яких особистих стосунках із ним перебувала авторка. Чиста справа потребує чистих засобів.

Уважне вивчення історії публікацій публіцистичних статей Лесі Українки дає змогу стверджувати: сумнівний моральний складник у партійній (переважно міжпартійній або й внутрішньопартійній) боротьбі був однією з причин майже повного відходу Лесі Українки від партійної роботи після 1905 р.

Особливо показово видається історія стосунків Лесі Українки з Миколою Ганкевичем (1869–1931), знаним галицьким політичним діячем. Він був серед засновників (разом з І. Франком і М. Павликом) Русько-української радикальної партії (1890), Української соціал-демократичної партії (1897), редактором партійного журналу «Воля», марксистом за поглядами. М. Ганкевич був також членом Польської соціал-демократичної партії, співпрацював із Соціал-демократичною робітничою партією Австрії, обирався від автономної секції УСДП Галичини делегатом Брюннського з'їзду цієї партії.

М. Ганкевич надрукував у журналі, який очолював, переклад брошури Шимона Дікштейна «Хто з чого жие», але без передмови впрядника, написаної Лесею Українкою, і навіть не повідомив їй про це. Листування Лесі Українки дає повну картину прикрого епізоду, пов'язаного з ризикованою справою розповсюдження нелегальної літератури. Із листа до І. Франка від 7(20)/IX 1901 р.: «Як приїде Ганкевич, скажіть йому, що я гірко жалую об тій хвилині, коли передала йому ті злополучні рукописи, але вже „сталосся“, отже вимагаю тепер від нього, щоб він зробив відбитку окрему переклада Дікштейна „Хто з чого жие“, надрукованого в „Волі“; нехай скаже, що коштуватиме

відбитка, а гроші йому будуть вислані зараз. Я думаю, имя його ще так мало відоме рос[ійським] „влястям предержажим“, що можна гроші просто на його адресу слати. Решту перекладів (Лабріоля, Енгельс, „Маніфест Комуніст[ичний]“), коли він ще не почав друкувати, то нехай і не друкує, а віддасть Вам. Ви ж, будьте ласкаві, відішліть їх Василеві Сімовичеві (Чернівці, ул. Руска, ч. 12), і більш нічого. Коли ж Ганк[евич] „паче чаянія“ почав їх друкувати, то нехай назове „Видання групи укр[аїнських] соц[іал]-демокр[атів]“ і скаже, скільки коштуватиме видання їх всіх, кожного нарізно, причім, коли писати мені поштою (я вже прошу, cher Maître, напишіть Ви мені се таки сами, а Г[анкевич] нехай тільки Вам на словах скаже, що треба, бо инакше не діждусь), то нехай „Хто з чого жие“ зветься відбиткою „Над морем[“], Лабріоля — Агта Тролем, Маніфест — Раткліфом, Енгельса розправа — Баллядами, аби здавалось, що я трактую про свою власну справу з редакцією „Вістника“. Пишіть просто мені: Киев, Мариинско-Благовѣщенская, 97. Як вишлете перекл[ад] Сімовичеві, то напишіть: Ваші вірші віддав ред[акції] Буковини [6, т. 12, с. 405].

Із листа до М. В. Кривинюка від 23/ІХ(6/Х) 1901 р.: «Нехай Г[анкевич] не балакає дурниць, я йому виразно казала не тільки про відбитку „Над морем“ (ідеться про конспіративну заміну назв політичних праць художніми, «Над морем», як свідчить вище наведений лист до І. Франка, означає «Хто з чого жие». — М. М.), то він забув, а якби був ласкав обізватись до мене хоч раз за все літо, то я б йому нагадала. Я стою на своєму, що зо мною він обійшовся зовсім не по європейськи, не по-джентльменски, тож нехай його хто хоче оправдує, а я не прощаю і діла з ним більш ніколи ніякого мати не хочу (йому, запевне, від того ні тепло, ні холодно, але то я вже для власної сатисфакції пишу). <...> Ганкевич каже мені (через Ф[ранка]), що нерозбірність почерку манускриптів застала його покласти їх під сукно, — се чиста „безличність“! то не міг він додивитись зараз же до почерку? або хоч за ціле літо? чого ж гнітив досі і мовчав, як забитий? Фу, злість бере!!!» [6, т. 12, с. 412–413].

Брошура «Хто з чого живе» (1881) — популярний виклад основних положень першого тому «Капіталу» К. Маркса. Автор — Дікштейн Шимон Рафаїлович (1858–1884), польський учений-біолог, політик, активний учасник соціалістичного руху, член партії «Пролетаріат». Перекладав на польську мову праці європейських діячів і науковців, зокрема й працю Ч. Дарвіна «Походження видів шляхом природного добору». Брошуру «Хто з чого живе» перекладали на різні європейські мови, видавали великими тиражами з метою використання в агітаційній роботі серед населення. Леся Українка написала перед-

мову не так заради перекладеної брошури чи її автора, а щоб скористатися з нагоди популярно роз'яснити не надто освіченим читачам, навіщо політика, партії, боротьба, чому кожен мусить боротися за свої права. Вона чудово знала, на яку аудиторію розраховував Дікштейн і яка читацька аудиторія потребує подібної літератури в Україні. Без передмови брошура була далеко менш зрозуміла читачам, не залученим у політичні справи. Поведінка Ганкевича була прикрою і непорядною і сама по собі, але його вчинок також свідчить, що в особі Лесі Українки він не вбачав поважного автора, із яким варто рахуватися.

Є підстави вважати, що переломним у ставленні Лесі Українки до політики став 1903 р., коли була написана стаття «Замітки з пов[оду] ст[атті] „Етика і політика“» (початкова назва «Ціна поступу»).

Про цю статтю Леся Українка написала О. Кобилянській 12 березня 1903 р. із Сан-Ремо: «Хоч той хтось таки має неспокійну натуру. От недавно зладив полемічну статтю до „Молодої України“, схотілося зачепитись з М. Ганкевичем за терор та за політичну етику. Ще тільки не мала часу переписати, але от перепишу і таки пошлю. То вже не для зарібку і не для самооборони, а так — „за правду“, не стерпіла душа моя, що провонар української соціал-демократії таке плете, та ще й в органі для молодіжи! Знаю, що то його дуже зачепить, але нехай, я не особу, а помилки його чіпаю» [6, т. 13, с. 225].

Дискусія була започаткована професором Берлінського університету Фрідріхом Паульзенем, автором брошури «Партійна політика і мораль», перекладеної і виданої 1900 р. учнем Паульзена І. Копачем. Тезою Паульзена була думка про засадничу аморальність будь-якої політики. У цілому погоджуючись із досить поширеним (навіть на ті часи) переконанням, що політика — брудна справа, Ганкевич усе ж доводить, що партійна політика має бути доцільною і виходити з інтересів класу, того суспільного прошарку, який представляє та чи інша партія. Зокрема, він схильний думати, що моральним орієнтиром для сучасного партійця може стати Велика французька революція (1793–1794 рр.).

Дивна історія відбулася з цією статтею «за правду», надрукованою у 8-му томі 12-томного видання (1976) в розділі «Незакінчені статті». У коментарі сказано, що стаття була знайдена в архіві того самого М. Ганкевича, із яким Леся Українка полемізує, аж після його смерті, у 1931 р. Також указується, що вперше уривок і фрагменти чернетки були надруковані у виданні «Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Вип. II. Київ : АН УРСР, 1956» [7]. Чомусь ці чернетки до 12-томника не ввійшли. Але йшлося про те, що оскільки стаття загалом **не закінчена**, то фрагменти чернетки ситуації не змінюють і можуть цікавити хіба вузьких фахівців, текстологів.

Якщо ж узяти до рук указану публікацію (її сумлінно, майже що героїчними зусиллями, підготувала до друку Марія Деркач, спершу здійснивши грандіозну пошукову роботу), то замість фрагментів натрапляємо на величезну статтю, фактично (за змістом і композицією) завершений варіант, який дає досить повне уявлення про зниклу на майже двадцять років статтю і підказує, які могли бути причини її зникнення. М. Деркач супроводжує публікацію припущенням, яке би пояснило обірваність чистового рукопису: Леся Українка надсилала статтю в редакцію частинами, а повного чистового варіанта взагалі не існувало. Навряд чи ця сумнівна гіпотеза належала М. Деркач. Імовірно, це була умова, яка дозволяла опублікувати чернетку.

Чи можна припустити, що Леся Українка надіслала в редакцію текст, обірваний на півслові? Якщо врахувати, що стаття полемічна, що авторка полемізує безпосередньо з редактором журналу, загалом знати про її гіпертрофовано обов'язкове ставлення до переписування рукописів та багато інших обставин, стане зрозуміло, що така версія є дуже надуманою. Очевидно, що частина рукопису кимось була вилучена й знищена. Навряд чи це зробив Ганкевич (або за його дорученням хтось із редакції), бо це не мало сенсу, та й було б ризикованим. Якщо Ганкевич надто боявся оприлюднення, він мав можливість знищити всю статтю після смерті Лесі Українки. Принаймні, не надрукований свого часу рукопис статті «Додаток від впорядчика до українського перекладу книжечки „Хто з чого жие“» в тому самому архіві Ганкевича благополучно долежав до 1931 р.

Якщо уважно прочитати чернетку статті, то не залишиться сумніву: така стаття частинами не могла надсилатися (особливо з огляду на напружені стосунки з Ганкевичем). Спочатку вона була відкладена, бо не подобалася редакторові, а потім загублена серед рукописів. Малоймовірно, що в 1931 р. її знайшли обірваною. Зате дуже ймовірно, що саме тоді її й укоротили, виявивши дуже небезпечний фрагмент для радянської ідеології (тоді ж, 1931 р., було відкладено назавжди тринадцятий том «Книгоспілки», де мали друкуватися відомі на той час фрагменти чорнового рукопису статті).

Важливий момент — місце, у якому обривається текст чистового рукопису. Це буквально середина фрази, яка починається словами «Енгельс сказав, що в великі, незабутні роки 1793–94 *цілий люд* французький покинув на хвилину геть усяку трусливість, і самолюбство, і буденщину...». М. Деркач надає таке роз'яснення: «В статті „Етика і політика“ М. Ганкевич пише: «Для нас буде завжди святою „пам'ять тих великих років, де *цілий люд* на хвилину покинув геть всяку трус-

ливість і самолюбство і буденщину мізерну, де були мужі, що мали відвагу незаконності і не злякались нічого, так що завдяки їх жезлізній енергії від 31 мая 1793 аж до 26 липня 1794 в цілій Франції не важився виступити ніякий трус, ніякий крамар, ніякий ажіотер, одним словом, ніякий буржуй (Енгельс)“». Цитата в приблизному перекладі взята з статті „Свято народів у Лондоні“ Ф. Енгельса» [2, с. 63].

Отже, Леся Українка використовує наведену Ганкевичем цитату з Енгельса для подальшої полеміки з ними обома. Основний пункт, навколо якого письменниця розгортає диспут, стосується ставлення до діяльності яacobінців в історії французької революції 1793–1794 рр., яку канонізував Енгельс, а Ганкевич, посилаючись на нього, запропонував зробити стрижнем партійної етики.

У статті, яку в жанровому плані варто визначити як філософсько-політичний трактат, Леся Українка глибоко аналізує етику політичної боротьби, яка найбільш яскраво проявляється в революційному терорі. Відштовхнувшись від історії французьких революцій, вона доводить, що класова боротьба має базуватися на інтересах вселюдського поступу. Якщо ж у боротьбі раптом з’являється гасло «висока мета виправдовує засоби», то це означає деградацію, яка неминуче завершиться терором. Знаменитою метафорою терору стала застосована французькими революціонерами гільйотина: «Д. Ганкевич каже, що революційна боротьба політична назавжди „запалює душі людей огнем найвищої саможертви, найбільшого підйому етичного“, навіть тоді, коли „ведеться гільйотиною проти зрадників контрреволюції“. Лишим одкритим питання, чи такі самі результати етичні дає гільйотинна боротьба проти не то щоб зрадників, а тільки критиків і незалежних від лідерів прихильників революції? А спинімоь на питанні, чи можливо боротись гільйотиною, і які може давати етичні наслідки гільйотинна діяльність. Гільйотиною боротись фізично неможливо... <...> ...гільйотиною не можна боротись так, як словом на трибуні (де й противник може мати слово), шаблею чи багнетом на побойовищі, де й противник має зброю, а можна тільки так, як шибеницею екзекутувати вже не противника, а подоланого. Гільйотинувати кого в партійній боротьбі се все одно, що убити (повісити, чи розстріляти) військового бранця на війні. Коли етика якої партії се дозволяє, то та партія робить крок назад проти теперішньої загальної військової етики» [5, с. 481]. Убивчий саркастичний тон (школа Драгоманова!), іронія, яскрава образність статті споріднюють її з епістолярієм письменниці (безліч перегуків) і наближують до художньої творчості. Але це не послаблює її політичного і філософського сенсу, навпаки, стиль статті робить її актуальною поза часом. Леся Українка змогла вловити тенденцію, якої в її часі майже ніхто ще не зауважував. Лише окремі мислителі, наприк-

лад іспанський філософ-екзистенціаліст Хосе Ортега-і-Гассет, дещо пізніше починали здогадуватися, що тисячолітній шлях європейської цивілізації до втілення утопічних проєктів завершиться жакливими катаклізмами. Утім, про філософський пуант у сюжеті політичної діяльності Лесі Українки трохи далі. Варто читати й перечитувати її статтю «Ціна поступу», мотивовану обуренням, викликаним поглядами однопартиїця. На кожному кроці — пасажі, за які в радянські часи будь-хто міг заплатити життям.

«Тимчасом хірурги терору робили якраз навпаки, крові щадити, чи спиняти і не думали, про біль не дбали (ланцет Dr. Guill[otin'a] послужив тільки для вдосконалення зверхньої техніки і головно для ошадити часу хірургам). Живі не розбирали дуже між здоровими і хворими частками і здається здорових витяли більше, виставили операційний стіл на майдан серед Парижа, не думаючи ні про родичів, ні про кривних і танцювали вкупі з охочими глядачами канібальську карманьолу, з запалом гукали *les aristocrats à la lanterne!* (аристократів на ліхтарі, фр. — *М. М.*), зробили з самого свого ланцета фетиша (*la s[ainte] vierge Guill[otiné]*) (свята діва Гільйотина, фр. — *М. М.*), доконували ним помсти і кари, а позорища трибуналами, і вимагали від справжніх «патріотів» пацієнтів вищої саможертви, безмежного послуху вирокам хірургів. Може, правда, вони при тому й багато любили (адже й Торквемада, кажуть, любив своїх пацієнтів і вже напевне любив свою справу) і бажали добра матері Франції і дитині з потрібною назвою (*Egalité — Liberté — Fraternité*), та від того було не легше, і мати мало не вмерла від страти крові і конвульсій, і дитина вродилась ледве жива, та так вже ніколи й не могла прийти до здоров'я» [5, с. 479].

Чи могли радянські ідеологи допустити поширення таких думок? Або сатиричні портрети творців французької революції Робесп'єра, Марата, Дантона? Як могли сприйняти сам факт полеміки з Енгельсом, на той час канонізованим класиком марксизму-ленінізму? У радянську ідеологію з її ідеями перманентної революції, класової боротьби і диктатури пролетаріату твердження Лесі Українки, що в основі партійної моралі має лежати вселюдська, жодним чином не вписалося б. До того ж такі думки могли зруйнувати імідж і самої «передвісниці» соціалістичної революції.

У відповідь на тези Ганкевича, що противники терору — це «заячесерді» прибічники золотої середини, філістери або сентиментальні жінки, Леся Українка пише: «Чесний душолов може поставити собі девізом: „чиста справа вимагає чистих способів“ та й триматись того девізу до краю, не спокушаючись ніякою „золотою серединою“ в сьому напрямі. <напр. М. Драгоманов, що був великим українським

душоловом, тримався і в літературі і в політиці, і в приватному житті тії засади, що „чистое дело требует чистых средств“, і тримався її до кінця з великою завзятістю і невмолимістю, впадаючи в крайності і екстрими, відкидаючи геть „золоту середину“, бо він був речником гуманності, далеким від „умеренности и аккуратности“, в тоні був він острій, непересданий і безпощадний, це можуть посвідчити всі його противники і читачі» [5, с. 453–454].

Саме такою гострою до безпощадності оборонницею людяності є і Леся Українка, яка знову й знову доводить, що політична боротьба не має відходити від загальнолюдської етики, випереджаючи думки багатьох мислителів ХХ ст., які змінювали ставлення до революцій, зіштовхнувшись із реаліями своєї епохи.

Своєрідним підсумком політичної діяльності Лесі Українки стала стаття «Утопія в белетристиці» (1906). За жанровими ознаками це «розправа» (термін Лесі Українки) літературно-критичного плану, а за масштабами охоплення матеріалу (від доісторичних часів і до сучасності — історія жанру утопії), глибиною і самобутністю думки, новизною й рівнем аналітики — це серйозна наукова праця, дисертація, яка, у разі здійснення формальної процедури, могла б стати свідченням того, якою систематичною й глибокою була освіта авторки-«самоука» (так вона себе називала, зокрема в листах до А. Кримського). І знову — за суттю порушених питань це філософський трактат, написаний тим самим експресивним полемічним стилем, що й усе листування, критика й публіцистика Лесі Українки.

Окремого розгляду потребує проблема агону в творчості Лесі Українки, частково висвітлена лише щодо драматургії. Якщо ж до цього жанру додати критику й публіцистику, левову частку листів, то стане зрозумілим, що масштаби особистості Лесі Українки не вичерпуються її письменницьким доробком. Це також видатна полемістка епохи. Увесь її життєвий шлях супроводжує пристрасний агон із сучасниками, із нацією, зі світом. Вона весь час (використовуючи військову лексику) на передовій безупинної війни між особистістю і спільнотою. При цьому вона не ворогує з нею, не стає в позу романтичного революціонера (за аналогією до відомого конфлікту «поет і натовп»). Її покликання — бути пророком нації, оскільки від природи вона наділена даром бачити далі, аніж сучасники, раніше за інших помічати й усвідомлювати тенденції. Тому вона відчуває обов'язок попереджати про наслідки, на які ніхто не сподівається, про які взагалі мало хто відважується думати. Трагедія в тому, що нація, заради якої «слабосильна» жінка змагається, не потребує ані пророків, ані їхніх пророкувань. Дмитро Дон-

цов знайшов для ролі Лесі Українки влучну формулу «волаючої в пустелі». У її поезії він чув «Лямент збожеволілої людини, якій неждано відслонили образ страшного суду» [2, с. 152]. Щоправда, Донцов, у згоді зі своєю пристрасною натурою, відчитував уже справджене пророцтво Лесі Українки, те, що найбільш боліло йому й багатьом українцям-емігрантам: поразку в національно-визвольній боротьбі, криваві ріки більшовицької навали. Характерно, що він базує статтю на поетичній творчості (за винятком «Одержимої» і кількох згадок про драматичні поеми, фрагменти яких суголосні з поетичними візіями). Пророкування Лесі Українки він бачить у контексті старозавітної віри, тобто як емоційні візії-наслання, які не залежать від волі чи бажань пророка. Власне, відштовхується від образів Міріам і Кассандри, накладає їх на універсалізований образ поетки. Але прозірливість Лесі Українки не лише емоційно-інтуїтивного походження. Як сказала, унаслідок уважного студіювання її не-художньої спадщини, це насамперед прозірливість ученого-інтелектуала, горизонт розуміння якого значно перевищує горизонт сучасників. Агональна природа її творчості дається взнаки не лише в драматургії (тут, без сумніву, вона дійшла апогею), а й у всьому її доробку. Але критика, публіцистика й листування відсилають нас до іншого дискурсу: до античних змагань філософів-полемістів, зв'язок із якими зауважив М. Зеров. І тут уже не йдеться про жакливі картини майбутнього (усе апокаліптичне від конкретної людини не залежить — це кара Божа), а про усвідомлення того, що з нами відбувається. Пристрасна полеміка Лесі Українки перебуває на поверхні питань моралі й етики, а на глибшому рівні — стосується призначення людини, проблем її суб'єктивації і сепарації від батьківського тіла загалу. Леся Українка полемізує із сучасниками щодо свобод, прав і обов'язків кожної конкретної людини. Як і для Ортеги-і-Гассета, для неї неприйнятний колективістський (отже, й патерналістський) світогляд. Можна було б, слідом за неокласиками, назвати її індивідуалісткою, але знадобилося б надто багато зусиль, щоб зняти негативний маркер із цього поняття. Точніше назвати її персоналісткою. Письменниця значно глибше за сучасників усвідомила, що залежить від особи, які зобов'язання має взяти на себе кожна людина в обмін на права і свободи, які отримає від спільноти. Націоналізм Лесі Українки — це наслідок глибокого розуміння, що таке національно-етнічний складник у процесі розвитку й реалізації особистості. Найбільш неприйнятним проявом стихійного колективізму вона вважала вузько-партійну (корпоративну, кажучи більш сучасним словом) етику, коли особисте бездумно-корисливо підпорядковується інтересам групи.

Звісно, емоції й інтуїція ставали важливішими в процесі поетичної творчості, але характер роботи над кожним твором засвідчив, який потужний інтелектуальний додаток отримував твір, народжений у стані екстазу. Про більші твори, особливо прозові й драматичні, і переконувати не доводиться: Леся Українка справді «бачила» в найширшому (буквальному, образному, світоглядному) сенсі. Ця здатність прозирати способом інтелектуального прораховування ймовірного розвитку подій яскраво втілилася в її публіцистиці, критиці, листуванні.

Отже, політичну діяльність Лесі Українки, засвідчену її публіцистикою, відображену в численних листах, де йдеться про конкретну, практичну участь у політичному житті України, мали б активно досліджувати історики, політологи, соціологи, як це давно робиться стосовно Івана Франка та багатьох інших письменників, які не стояли осторонь політичної боротьби. У міф про слабосильну жінку, мабуть, політична боротьба не вписувалася і досі не вписується. Утім, основна причина, очевидно, криється в позиції Лесі Українки, винятково мудрій, проникливій, послідовній, часто прогностичній. Чоловіки таки справді відвели їй роль волаючої в пустелі, тим самим фактично позбавили можливості реально впливати на політику. Переконана: якби стаття «Ціна поступу» була надрукована й належно оцінена, на історичному шляху України було б значно менше крові. Утім, а що ж казати про всю творчість? Хіба сакраментальне: нема пророка в нашій пустелі...

1. Грицак Я. Нариси історії України: формування української модерної нації ХІХ–ХХ століття / Ярослав Грицак. – Київ : Генеза, 1996. – 360 с.
2. Деркач М. Примітки до публікації статті «Замітки з поводу статті «Етика і політика» // Публікації, статті, дослідження. Вип. II / Леся Українка. – Київ : АН УРСР, 1956. – С. 61–65.
3. Донцов Д. Поетка українського рiсорджiменту (Леся Українка) / Дмитро Донцов // Українське слово. Книга перша. – Київ : Рось, 1994. – С. 149–183.
4. Моклиця М. Передмова / Марія Моклиця // Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Т. 7. Літературно-критичні і публіцистичні статті / Леся Українка. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2021. – С. 7–41.
5. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Т. 7. Літературно-критичні і публіцистичні статті / Леся Українка. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2021. – 678 с.
6. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Т. 11–14. Листи / Леся Українка. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2021.
7. Українка Леся. Публікації, статті, дослідження. Вип. II / Леся Українка. – Київ : АН УРСР, 1956. – 402 с.

REFERENCES

1. Hrytsak, Ya. (1996). *Essays on the history of Ukraine: the formation of the Ukrainian modern nation of the 19-20 centuries*. Kyiv, Ukraine: Heneza. [In Ukrainian].
2. Derkach, M. (1956). Prymitky do publikatsii statti “Zamitky z povodu statti “Etyka i polityka”. In Lesia Ukrainka. *Publikatsii, statti, doslidzhennia* (Vol. 2, pp. 61-65). Kyiv, Ukraine: AN URSSR. [In Ukrainian].
3. Dontsov, D. (1994). Poetka ukrainskoho risordzhimentu (Lesia Ukrainka). In *Ukrainske slovo* (Vol. 1, pp. 149-183). Kyiv, Ukraine: Ros. [In Ukrainian].
4. Moklytsia, M. (2021). Peredmova. In Lesia Ukrainka. *Povne akademichne zibrannia tvoriv* (Vol. 7, pp. 7-41). Lutsk, Ukraine: VNU im. Lesi Ukrainky. [In Ukrainian].
5. Ukrainka, Lesia. (2021). *Povne akademichne zibrannia tvoriv* (Vol. 7. Literaturno-krytychni i publitsystychni statti). Lutsk, Ukraine: VNU im. Lesi Ukrainky. [In Ukrainian].
6. Ukrainka, Lesia. (2021). *Povne akademichne zibrannia tvoriv* (Vols. 11-14. Lysty). Lutsk, Ukraine: VNU im. Lesi Ukrainky. [In Ukrainian].
7. Ukrainka, Lesia. (1956). *Publikatsii, statti, doslidzhennia* (Vol. 2). Kyiv, Ukraine: AN URSSR. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 08.04.2021 р.

Mariia MOKLYTSYA, D.Sc. (Philology), Professor, Department of Theory literature and foreign literature, Lesya Ukrainka Volyn National University (Lutsk, Ukraine).

Lesya Ukrainka in political life Ukraine of the late nineteenth – early twentieth century.

Purpose: to re-evaluate the factual material reflected in the correspondence and journalism of Lesya Ukrainka, related to her political activities, to show that in politics the writer was a far-sighted intellectual, whose horizon of understanding far exceeded the horizons of contemporaries. **The research methodology** is based on a cultural-historical approach to the study of classical heritage, taking into account the achievements of textology and biographical method. **Scientific novelty.** The article raises the problem of insufficient and biased study of the facts of Lesya Ukrainka’s biography. For the first time, the problem of the agonal nature of the writer’s literary-critical and journalistic work is raised. It is argued that the criticism, journalism and correspondence of Lesya Ukrainka are a development of the discourse of philosophical debates initiated in antiquity. Her passionate controversy concerns issues of morality and ethics, at a deeper level - the purpose of man, the problems of his subjectivation and separation from the public. Lesya Ukrainka argues with her contemporaries about the freedoms, rights and responsibilities of each individual. **Conclusions.** Lesya Ukrainka’s political activity is reflected in detail in her journalism and extensive correspondence. This factual material outlines the specific, practical, multifaceted participation of the writer in the political life of Ukraine. This is a rich material for historical, political science, sociological research, which did not fall into the field of view of professional researchers due to ideological prejudices. Lesya Ukrainka’s political struggle did not fit and still does not fit into the most common political science concepts. By believing that party ethics must be based on universal, that the use

of terrorist methods cannot be justified by any revolutionary goal, Lesia Ukrainka became in opposition to her contemporary Social Democrats. Also, her political beliefs were a sharp dissonance with the socialist ideology that prevailed in Soviet times. And this is the main reason for the underestimation of Lesya Ukrainka's political activity.

Key words: Lesya Ukrainka, biography, political activity, criticism, journalism, agon.